

Γεωγραφίες

Αρ. 38 (2021)

Γεωγραφίες, Τεύχος 38, 2021

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Λόης Λαμπριανίδης, Κωστής Χατζημιχάλης

Θ Ε Μ Α Τ Ι Κ Ο Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ: Η ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΧΩΡΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ

Λόης Λαμπριανίδης¹, Κωστής Χατζημιχάλης²

Αποτιμώντας την περίοδο των τελευταίων 40 χρόνων (που συμπίπτουν με την παγκόσμια κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού) ως προς τα πραγματικά της επιτεύγματα για την ανάπτυξη, ως οικονομική διεύρυνση, αναδύεται μια αρκετά ζοφερή εικόνα. Συνολικά, η αποτίμηση των πολιτικών που εφαρμόστηκαν αυτή την περίοδο είναι σαφώς αρνητική. Η ανάπτυξη με βάση την παγκόσμια αύξηση του ΑΕΠ ήταν σχεδόν η μισή σε σύγκριση με τα προηγούμενα 35 χρόνια,³ τα περιβαλλοντικά προβλήματα επιδεινώθηκαν ραγδαία, η ευημερία των ανθρώπων δεν βελτιώθηκε (ή βελτιώθηκε μόνο για περιορισμένο αριθμό χωρών που δεν ακολουθούσαν τη νέα ορθοδοξία), η κοινωνική συνοχή διακυβεύθηκε (έντονες ανισοροπίες, διογκούμενα χρέη, φούσκες και κρίσεις διεθνώς, κ.τ.λ.) και τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό, η αυξανόμενη ανισότητα παγιώθηκε και οδήγησε σε μια νέα παγκόσμια κατάσταση πρωτόγνωρων ανισοτήτων που είχαμε να δούμε από τον 19ο αιώνα (όπως π.χ. στην συγκέντρωση πλούτου στο πλουσιότερο 1%, στην επικράτηση των πολυεθνικών-μεγαθρίων, στις τεράστιες συγκεντρώσεις χρηματιστικών κεφαλαίων με τη μορφή ιδιωτικών επενδυτικών κεφαλαίων, στην νέα οικονομία των πλατφορμών κ.τ.λ. καθώς και στην πολιτική/στρατιωτική/οικονομική τυραννική εξουσία που επιβάλλουν οι ΗΠΑ στις διεθνείς υποθέσεις). Παράλληλα η κλιματική κρίση, «που τώρα τα αλλάζει όλα» κατά την Ναόμι Κλάιν, και η πρόσφατη κρίση της COVID-19, ήρθαν να υπογραμμίσουν τις αρνητικές επιπτώσεις 40 ετών νεοφιλελευθερισμού στον κοινωνικό ιστό σε όλο τον κόσμο πέρα από την ευημερία· απειλούν ευθέως την ίδια τη ζωή μας. Ο ΟΟΣΑ (10/9/21)⁴ στην τελευταία έκθεση για τις επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19 για την Ευρώπη, σημειώνει τον κίνδυνο διεύρυνσης των περιφερειακών ανισοτήτων λόγω της μεγάλης εξάρτησης από τις υπηρεσίες (διάβαζε τουρισμό) στις Νοτιο-ευρωπαϊκές περιφέρειες.

Όλα τα παραπάνω ήταν κατά μία έννοια το αποτέλεσμα πολιτικών που διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο των δύο εκδοχών της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον», φυσικά εκτός από την COVID-19. Ας αναφέρουμε συνοπτικά κάποιες από αυτές. Οι φορολογικές μειώσεις για τους πλούσιους και τους πάρα πολύ πλούσιους (για να μην αναφερθούμε στους φορολογικούς παραδείσους), και η αντίστοιχη δημοσιονομική λιτότητα και συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους, συνέβαλαν ιδιαίτερα στην αύξηση της ανισότητας, ειδικά από τη στιγμή που η υποτιθέμενη διάχυση προς τα κάτω του πλούτου μέσω των μηχανισμών της αγοράς (trickle-down effect) αποδείχθηκε πως ήταν μια ψευδής υπόθεση σε διεθνές επίπεδο. Οι απορρυθμίσεις και οι ιδιωτικοποιήσεις τομέων της οικονομίας (κυρίως χρηματοοικονομικών) και δημοσίων οργανισμών, πέρα από το να οδηγούν σε αύξηση της ανισότητας και να συμβάλλουν στη συγκέντρωση της εξουσίας, διαδραμάτισαν κρίσιμο ρόλο για τη συστημική/κοινωνική αστάθεια και ευπάθεια (π.χ. φούσκες, τεράστιες και εξαιρετικά ασταθείς κινήσεις κεφαλαίων). Επιπλέον συνέβαλαν στη στασιμότητα ή ακόμα και τη μείωση της ευημερίας, κάτι που έλαβε κυρίως τη μορφή της ανεργίας, της επισφαλούς εργασίας και της μερικής απασχόλησης. Η περαιτέρω συρρίκνωση του μεταποιητικού τομέα σε όλες τις χώρες της Δύσης οδήγησε σε μειωμένο ΑΕΠ, σε αύξηση της ανεργίας και σε περιορισμό των τεχνολογικών αναβαθμίσεων και της καινοτομίας για τις χώρες που ακολουθούσαν την επικρατούσα ορθοδοξία. Το κυρίαρχο ήθος του υπερβάλλοντος ανταγωνισμού έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στις αρνητικές οικολογικές επιπτώσεις και τις αυξανόμενες αντιπαλότητες μεταξύ των κρατών.

1 Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, loisl@uom.edu.gr

2 Ομότιμος Καθηγητής, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, chadj@hua.gr

Υπήρξε τεράστια μετάθεση πόρων λόγω του φορολογικού «ντάμπινγκ», στο οποίο επιδόθηκε σχεδόν το σύνολο των χωρών τα τελευταία 30-40 χρόνια. Αυτό, μάλιστα θεωρήθηκε ως μια από τις σημαντικότερες αιτίες για την αύξηση της ανισότητας, την όξυνση της κοινωνικής αναταραχής, την ανάδυση της αντισυστημικής ακροδεξιάς που απειλεί τη δημοκρατία κ.τ.λ. Είναι σαφές ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις (και βεβαίως οι ιδιοκτήτες τους), και δη οι πολυεθνικές και οι Παγκόσμιες Αλυσίδες Αξίας επωφελήθηκαν ιδιαίτερα από αυτή την κατάσταση γιατί είναι σε θέση να προγραμματίζουν την παραγωγή και την διοίκησή τους με τρόπο ώστε να μειώνουν, και συχνά να «εξαφανίζουν», τους φόρους που οφείλουν να καταβάλλουν.⁵

Οι εξελίξεις των τελευταίων 10-15 χρόνων έδειξαν με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο πως το νεοφιλελεύθερο σύστημα, αντί να φέρνει βιώσιμη ευημερία για όλους, παράγει μισθολογική στασιμότητα, αυξημένη φτώχεια και ανισότητα, τραπεζικές κρίσεις, φούσκες και τεράστια αστάθεια, ενισχύοντας τους παροξυσμούς του ακροδεξιού λαϊκισμού αλλά και επισπεύδοντας την επικείμενη κλιματική καταστροφή.

Κατά την τελευταία εικοσαετία, και ιδιαίτερα μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση, οι ανισότητες αποτελούν βασικό προβληματισμό των παγκόσμιων οικονομικών θεσμών, όπως το ΔΝΤ, ο ΟΟΣΑ, η ΕΕ, διεθνών τραπεζών όπως η Credit Suisse, η J.P.Morgan, κ.ά. Με το ίδιο θέμα ασχολούνται μελετητές όπως, οι Thomas Picketty, A.B. Atkinson, Pablo Beramendi, David Ansel, J.E Stiglitz.⁶ Σε διεθνές επίπεδο διοργανώνονται συνέδρια όπως το «Ανισότητες, νεοφιλελευθερισμός και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση» στην Αθήνα, «OECD Conference on wealth inequalities: measurement and policies» στη Βουλώνη της Γαλλίας,⁷ «Stiglitz Fittousi, Sen 2008 Beyond GDP: Measuring progress, true wealth, and the well-being of nations» στις Βρυξέλλες.⁸ Και για να αναφερθούμε στη συγκυρία, ο εθνικισμός των εμβολίων ενάντια στη COVID-19 και το παρελθόν της αποικιοκρατίας, διευρύνει το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών χωρών: οι ανεπτυγμένες χώρες έχουν χορηγήσει σχεδόν 100 δόσεις σε κάθε 100 πολίτες, ενώ οι φτωχές μόνο 1,5! (TA NEA, 31/8/21).

Όλες και όλοι συμφωνούν ότι οι ανισότητες στην κατανομή του πλούτου, στην καθημερινή ζωή, στην πρόσβαση στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας και στην υγεία συνεχώς διευρύνονται. Το γεγονός αυτό

αντανακλά τη θεωρητική αναζήτηση γύρω από τις ανισότητες, η οποία εντάσσεται στην ευρύτερη συζήτηση που επιχειρεί να αναδείξει την πολυδιάστατη φύση της οικονομικής ανάπτυξης.⁹ Η έμφαση σε όλες τις αναπτυξιακές πτυχές που επηρεάζουν την ανθρώπινη ευημερία αναδεικνύει τη σύγχρονη αναπτυξιακή οπτική που πηγαίνει «πέρα από το ΑΕΠ». Στην ανάλυση των ανισοτήτων από τους κυρίαρχους οργανισμούς και της «δεξαμενές σκέψεις», διακρίνονται οι ανισότητες αποτελεσμάτων και ευκαιριών.¹⁰ Οι δύο αυτές κατηγορίες έχουν γι' αυτούς κεντρική θέση στον προσδιορισμό της ανθρώπινης ευημερίας, με την πρώτη να συνδέεται με το εισόδημα και άλλες υλικές πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας (ή το εκπαιδευτικό επίπεδο κ.ο.κ.) και με τη δεύτερη να συνδέεται με τις δίκαιες ευκαιρίες. Οι δύο αυτές κατηγορίες αποτελούν όψεις του ίδιου νομίσματος και κάθε θεωρητικό πλαίσιο για την ανάπτυξη οφείλει να τις αναλύσει από κοινού.

Αυτό που σκόπιμα αποκρύπτουν αυτές οι προσεγγίσεις είναι μια διπλή αντίφαση: (α) την άμεση σχέση μεταξύ εισοδήματος/ευημερίας και κοινωνικής τάξης, φυλής, εθνότητας και φύλου και (β) η παροχή ίσων ευκαιριών σε άνισους αποδέκτες είναι η βάση κάθε ανισότητας. Αν τα άτομα δεν έχουν ίσες ευκαιρίες, δηλαδή χωρίς τους περιορισμούς που προκύπτουν από την ταξική θέση, το φυσικό περιβάλλον, τα φαινόμενα διαφθοράς, τη διαφορετική αντιμετώπιση των φύλων ή εθνοτικών ομάδων και λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού¹¹)¹², είναι αδύνατο να επιτευχθούν ίσα αποτελέσματα εισοδήματος/ευημερίας. Αντίστοιχα, οι ίσες ευκαιρίες δεν μπορούν να επιτευχθούν όταν τα άτομα/νοικοκυριά/χωρικές ενότητες εκκινούν από πολύ άνισα σημεία εκκίνησης. Μάλιστα ορισμένοι ισχυρίζονται ότι οι ανισότητες έχουν «επικίνδυνα» διευρυνθεί, ώστε να θέτουν υπό αμφισβήτηση τον ίδιο τον καπιταλισμό και τη δημοκρατία. Αξίζει να σημειωθεί ότι, για τους θιασώτες της άποψης πως η επίτευξη της οικονομικής μεγέθυνσης θα λειτουργήσει ως πανάκεια για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων και της φτώχειας, η σχετική βιβλιογραφία αλλά και η βιοματική εμπειρία εκατομμυρίων πολιτών σε όλο τον κόσμο δεν φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτή τη θέση.^{13,14} Με άλλα λόγια, πέρα από τις επιπτώσεις στην κοινωνική συνοχή, στην ενίσχυση της παγίδας της φτώχειας, στην εμφάνιση αποσταθεροποιητικών για την δημοκρατία φαινομένων, οι ανισότητες μπορεί να απειλήσουν ακόμη και την οικονομική μεγέθυνση που αποτελεί κε-

ντρικό ζητούμενο κάθε σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας.

Με λιγότες εξαιρέσεις, ο χώρος και η γεωγραφία απουσιάζουν από τη συζήτηση για τις ανισότητες, πέρα από τις διαφορές μεταξύ χωρών, θεωρώντας μάλιστα ότι οι χώρες είναι ομοιογενείς στο εσωτερικό τους κάτι που απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Το αρχικό μας ερώτημα στο κάλεσμα για συμμετοχή στο αφιέρωμα δεν ήταν μόνο η απεικόνιση στο χώρο και σε χάρτες των κοινωνικών ανισοτήτων, αλλά το πώς η κοινωνική παραγωγή του χώρου (με δράσεις ιδιωτών, οργανισμών, θεσμών και κρατών) παράγει/αναπαράγει ανισότητες. Επίσης δεν μας ενδιαφέρει μόνο η απλή περιγραφή κάποιων γεωγραφικών διαφοροποιήσεων, π.χ. κατανομή πληθυσμών, οικισμών, παραγωγής κ.λπ. Αυτές οι διαφοροποιήσεις είναι προφανείς, ο φυσικός χώρος δεν είναι ούτε μπορεί να γίνει ομοιογενής. Τα κρίσιμα ερωτήματα είναι *πότε, πώς και κυρίως γιατί οι γεωγραφικές διαφοροποιήσεις (ή και ο περιορισμός τους) παράγουν/αναπαράγουν χωροκοινωνικές ανισότητες*.

Στο αφιέρωμα αυτό στις *ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ*, επιχειρούμε να συζητήσουμε τα παραπάνω δίνοντας έμφαση στις περιφέρειες, τις πόλεις και στο εσωτερικό των πόλεων, στην ύπαιθρο, ακόμη και σε τοπικό επίπεδο, πέρα από καθιερωμένες κλίμακες και υφιστάμενες στατιστικές, χωρίς φυσικά να τις αποκλείουμε. Επιδιώξαμε να συμπεριλάβουμε εναλλακτικές προσεγγίσεις και αναλύσεις, τόσο ποσοτικές (π.χ. πέρα από το ΑΕΠ/κάτοικο, ανεργία κ.τ.λ.) όσο και ποιοτικές, και κυρίως έμφαση σε χωρικές ανισότητες που μπορεί να «ξαφνιάζουν». Στην ανοικτή πρόσκληση για το αφιέρωμα εκδήλωσαν ενδιαφέρον εννιά ομάδες συγγραφέων ή ατόμων από τις οποίες επιλέξαμε τις παρακάτω έξι που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις των χωροκοινωνικών ανισοτήτων σε διαφορετικές κλίμακες χώρου.

Ειδικότερα, το κείμενο των Βέργου, Αρβανιτίδη, Μανέτου και Γρηγορίου πραγματεύεται τις κοινωνικές και χωρικές ανισότητες στην εκπαίδευση των προσφύγων στη Λάρισα. Αναλύει τις στεγαστικές πολιτικές οι οποίες δημιούργησαν δυναμικές αποκλεισμού και περιθωριοποίησης στην ένταξη των προσφύγων και των μεταναστών στο σχολικό σύστημα. Η εργασία των Αρανίτου και Μανιούδη αναφέρεται και αυτή σε αστική κλίμακα, αυτή τη φορά στις χωρικές και οικο-

νομικές ανισότητες στο λιανικό εμπόριο στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Οι συγγραφείς εξετάζουν πρωτογενή στοιχεία για το ποσοστό των κλειστών/ανεργών καταστημάτων ανα περιοχή και διαπιστώνουν έντονες χωρικές διαφορές με τα μεγαλύτερα ποσοστά σε Καλλιθέα, Πειραιά και Νέα Ιωνία και τα μικρότερα σε Γλυφάδα, Κηφισιά και Μαρούσι. Οι διαφορές αυτές δημιουργούν ανισότητες εξυπηρέτησεων για τους κατοίκους. Το κείμενο των Καλογερέση, Σκορδίλη και Τσάπρα επιχειρεί να αναλύσει τις χωροκοινωνικές μεταβολές που τροφοδοτεί ο ψηφιακός μετασχηματισμός της εργασίας με έμφαση στους Κοινόχρηστους Χώρους Εργασίας (ΚΧΕ). Παρουσιάζει μια πρώτη αποτύπωση της άνισης γεωγραφίας των ΚΧΕ στην Αθήνα, με χωρικές συγκεντρώσεις και επιπτώσεις *gentrification* οι οποίες προκαλούν νέου τύπου ανισότητες στην πόλη.

Οι τρεις άλλες εργασίες αλλάζουν κλίμακα και ασχολούνται με περιφέρειες στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη. Το κείμενο της Παπαδοπούλου περιγράφει την εκτίμηση των αποδόσεων της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση των οικονομικών αμοιβών των εργαζομένων στις ελληνικές περιφέρειες. Με τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ εφαρμόζει τη νεοκλασική εξίσωση Mincer η οποία αποτυπώνει σοβαρές περιφερειακές ανισότητες. Η εργασία των Ψυχάρη, Πανταζή και Πανώρη περιγράφει τη σημαντική μείωση των δημοσίων επενδύσεων στις ελληνικές περιφέρειες κατά την περίοδο 2000-2018. Υπογραμμίζουν ότι η μείωση των δημοσίων επενδύσεων στις περιφέρειες επέτεινε την ύφεση, προκάλεσε φαύλο κύκλο χρέους και ελλειμμάτων και αύξησε τις περιφερειακές ανισότητες. Σε επίπεδο νομών οι περισσότεροι είχαν μεγάλη μείωση με πρώτο τον νομό Κορινθίας (-70,1%) και μόνο δύο, οι νομοί Μεσσηνίας και Σερρών είχαν μικρή αύξηση. Το τελευταίο άρθρο του αφιερώματος είναι των Συκά, Ψαρολύγου και Γκιάλη και αναφέρεται στις κοινωνικο-χωρικές ανισότητες στην Ευρωζώνη κατά την πρόσφατη οικονομική κρίση. Υιοθετεί το ερμηνευτικό πλαίσιο των «χωρικών παγιώσεων/προσωρινών διευθετήσεων» (*spatial fixes*) και των συνακόλουθων μεταθέσεων κεφαλαίου από τους παραγωγικούς τομείς στο δομημένο περιβάλλον. Οι τάσεις αυτές εμφανίζονται ιδιαίτερα ισχυρές στη Νότια Ευρώπη και μαζί με την ενίσχυση της εργασιακής ευελιξίας διευρύνουν τις

περιφερειακές ανισότητες στο εσωτερικό της Ευρώζωνης.

Ως επιμελητές πιστεύουμε ότι το αφιέρωμα θα ανοίξει ξανά τη συζήτηση για τις χωροκοινωνικές ανισότητες, παρά το γεγονός ότι δεν επιτεύχθηκαν όλοι οι αρχικοί μας στόχοι. Θα περιμένουμε στις ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ νέες σχετικές εργασίες με περισσότερη έμφαση στην ερμηνεία, στο «γιατί» των ανισοτήτων και όχι μόνο στη περιγραφή τους.

Σημειώσεις

3. Chang, H.-J. (2010). *23 things they don't tell you about capitalism*. Bloomsbury Press, και OECD (2019). *Beyond Growth. Report of the Secretary General's Advisory Group on a New Growth Narrative*.

4. https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-european-union_2072506x

5. Οι πολύ πρόσφατες αποκαλύψεις της Propublica (<https://www.propublica.org/article/the-secret-irs-files-trove-of-never-before-seen-records-reveal-how-the-wealthiest-avoid-income-tax>), αποτελούν απλά τον πιο πρόσφατο κρίκο σε μια αλυσίδα ατέλειωτων αποκαλύψεων, για φορολογικούς παραδείσους, εξωχώριες λίστες, διαρκείς επί μισό και πλέον αιώνα μειώσεις φορολογικών συντελεστών κοκ.

6. Stiglitz, Joseph E., 2013, *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers our Future*. New York: W.W. Norton and Company.

7. <http://www.oecd.org/statistics/measuringwell-beingandprogress-events.htm>

8. https://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/proceedings/bgdp_proceedings_full.pdf

Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf>

9. *Concepts of Inequality Development Issues* No. 1, UN (https://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_dev_issues/dsp_policy_01.pdf)

10. *Humanity Divided: Confronting Inequality in Developing Countries*, UNDP (https://www.undp.org/content/dam/undp/library/Poverty%20Reduction/Inclusive%20development/Humanity%20Divided/HumanityDivided_Full-Report.pdf)

11. http://siteresources.worldbank.org/LACEXT/Resources/258553-1222276310889/Chapter1_HOL.pdf

12. Joseph E. Stiglitz, 2019, *For Good Measure: An Agenda for Moving Beyond GDP* (<https://books.google.gr/books?id=rtWND-wAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=beyond+gdp&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwiMzumkqt3nAhUiyaYKHWtqChMQ6AEIb-TAG#v=onepage&q=beyond%20gdp&f=false>)

13. *Inequality of Opportunity, Inequality of Income and Economic Growth* by Shekhar Aiyar and Christian Ebeke (<https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/02/15/Inequality-of-Opportunity-Inequality-of-Income-and-Economic-Growth-46566>)

14. *Focus on Inequality and Growth*, OECD (<https://www.oecd.org/social/Focus-Inequality-and-Growth-2014.pdf>)